

let 19. stoletja ukinjene. Predstavljen je primer na območju župnije Dob, kjer je bilo izredno veliko rejencev iz tržaške najdenišnice.

V zadnjem poglavju pred sklepom Otrin natančno predstavi samoiniciativno dejavnost katoliške Cerkve v ljubljanski škofiji na področju socialnega skrbstva in pomoči, predvsem od 80. let 19. stol. do druge svetovne vojne. Predstavi društva in organizacije za pomoč različnim ranljivim skupinam prebivalstva (pomoč revnim dijakom, služkinjam v Ljubljani, pomoč barakarskim naseljem v Ljubljani...). Pri tej pomoči so pomembno vlogo odigrali tudi posamezni redovi in kongregacije, predvsem usmiljenke, lazaristi in salezijanci.

Avtor predstavi še zavode za različne skupine ljudi, predvsem gre za vrtce, sirotišnice in hiralnice. Končno se dotakne še delovanja stanovskih društev, delavske strokovne organizacije in združenja, kar je do določene mere pripomoglo k izboljšanju razmer delavstva.

V skladu s poslanstvom AES nam Otrin ob koncu razprave postreže še z obilico neobjavljenega in manj poznane gradiva iz fondov Nadškofijskega arhiva Ljubljana in Arhiva Republike Slovenije.

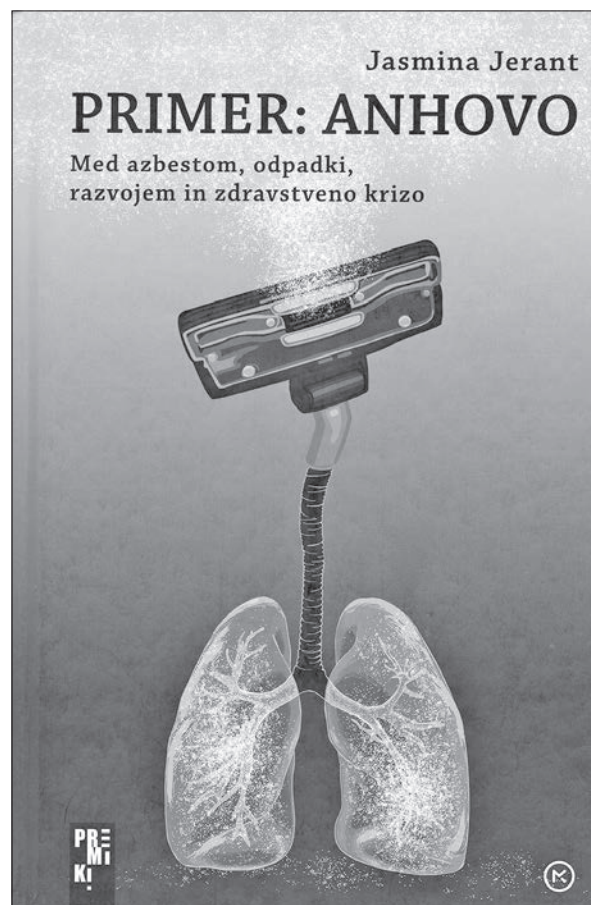
Kot nakazuje že naslov, monografija predstavlja bogato dejavnost na področju socialno-karitativne oskrbe predvsem ranljivih in obrobni skupin obravnavanega časa. Žal se vidi tudi pozen odgovor katoliške Cerkve na sodobne probleme, ki so se začeli pojavljati po industrijski revoluciji. Odgovor na probleme delavstva je Cerkev dala šele štiri desetletja po pojavu problematike. Ob problematiki delavstva in delavskih strokovnih organizacij Otrin predstavi trud škofa Rožmana in včasih tudi premalo odločnosti za reševanje sporov znotraj katoliškega tabora na področju delavskih organizacij JZS in ZZD ter v ozadju SLS. V takšnih razmerah je razcepljeni katoliški tabor dočkal drugo svetovno vojno.

Monografija je sistematična in celovita predstavitev karitativno-socialne dejavnosti katoliške Cerkve na območju ljubljanske škofije od jožefinizma do druge svetovne vojne. Z monografijo je avtor Blaž Otrin zapolnil vrzel celostne predstavitve problematike v slovenskem zgodovinopisju, obenem pa prinesel veliko obogatitev zbirke AES pri katedri za Zgodovino Cerkve TEOF UL.

Boštjan Guček

Jasmina Jerant: Primer: Anhovo. Med azbestom, odpadki, razvojem in zdravstveno krizo. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2024, 357 strani.

Srednja soška dolina je širši slovenski javnosti poznana predvsem po svojih naravnih danostih. Gre za hriboviti območje Kanalskega Kolovrata in Banjšic, ki ju deli ena impozantnejših evropskih rek – Soča. Območje je bilo v začetku 20. stoletja tudi eno od ključnih bojišč prve svetovne vojne. V zadnjih letih in desetletjih se pozornost osredotoča predvsem na prakse enega od največjih industrijskih podjetij v zahodni Sloveniji – Salonita Anhovo oziroma Alpecem, kot se imenuje danes. V preteklosti je bil poudarek predvsem na uporabi azbesta v proizvodnji, danes pa je pod drobnogledom sosežigalnica oziroma gorivo za proizvodnjo cementa, kjer se uporablja različne in kot opozarjajo številni deležniki, posebej iz medicinskih vrst, tudi nekatere nevarne odpadke. Na problematiko opozarjajo številne civilne iniciative, nevladne in zdravniške organizacije ter politične stranke, ki so v letu 2024 uspele po več letih prizadevanj doseči sprejetje nove zakonodaje, v obliki novele zakona o varstvu okolja. Ta je določila strožje zahteve glede izpustov iz naprav za sosežig, parlament pa jo je sprejel z veliko večino.

Ključna oseba pri vzpostavitvi proizvodnje cementa in azbestno-cementnih izdelkov v soški dolini je bil industrialec Emil Stock, ki je v začetku 20. stoletja ustanovil tovrstno tovarno v Solinu pri Splitu, kasneje pa je podoben projekt vzpostavil še na Goriškem. Gradnja se je v manjši vasi Anhovo pričela leta 1919, dve leti kasneje pa je podjetje *Cementi Isonzo, Società Anonima* pričelo z delovanjem. Lokacija je bila strateško izbrana zaradi bližine laporja, ki je predstavljal ključno surovino za proizvodnjo cementa, in železniške proge, po kateri je bilo mogoče izdelke prevažati v Gorico, Trst ter drugod po državi. Poleg ugodnih naravnih in transportnih pogojev je na uspešen razvoj tovarne vplivala tudi velika potreba po cementu in različnem gradbenem materialu, za obnovo razrušenih naselij ter infrastrukture po prvi svetovni vojni. Skupaj z izgradnjo tovarne je prišlo tudi do preimenovanja Anhovega v *Salona d' Isonzo*, po že omenjenem kraju Solin pri Splitu. Od tukaj izvira tudi dolgoletno poimenovanje podjetja – Salonit Anhovo in njegovega najbolj izpostavljenega izdelka, valovite kritine, znane tudi kot *salonitka*. Podjetje se je razvijalo v več državnih in ideoloških sistemih – od fašistične Italije, nemške okupacije med drugo svetovno vojno, anglo-ameriške uprave v letih 1945 do 1947, socialistične Jugoslavije in samostojne Slovenije, ki je danes del Evropske unije. Podjetje, ki je večkrat zamenjalo lastništvo in šlo skozi več razvojnih krogov ter kriz, se je predvsem po drugi svetovni vojni postopoma razvilo v enega pomembnejših slovenskih in jugoslovanskih industrijskih kompleksov. Z azbestno-cementnimi ploščami in cevmi je zalagalo notranji trg pa tudi tuje gradbene trge. Na vrhuncu proizvodnje, v 80. letih prejšnjega stoletja, je v Salonitu delalo več kot 2600 oseb. Stoletje delovanja je bilo zaznamovano s številnimi družbenimi spremembami, ekonomskim napredkom, infrastrukturnimi in drugimi vlaganji, pa tudi okoljskim onesnaženjem ter predvsem negativnim vplivom na zdravje ljudi, k čemur je pripomogla predvsem uporaba azbesta, ki je bil prepovedan in ukinjen šele leta 1996. S slednjim so bile, so in še bodo povezane številne tragične zgodbe, obolevanja in smrti, predvsem zaradi azbestoze, pljučnega raka in mezotelioma.

Kljub različnim vlogam in posledicam, ki jih je industrijska proizvodnja cementa imela na ljudi ter prostor, ki presega srednjo soško dolino, je širša in poglobljena predstavitev, predvsem družbenih ter zdravstvenih dejavnikov, vezanih na anhovsko industrijo, do današnjih dni izostala. Z zahtevnim izzivom, povezanim tako z zgodovinskim kot tudi aktualnim dogajanjem okoli teh dejavnikov, se je soočila politologinja Jasmina

Jerant, ki je na Srednjeevropski univerzi (*Central European University*) magistrirala iz političnih ved. Trenutno pripravlja doktorat o družbenih učinkih univerzalnega temeljnega dohodka na finski Univerzi Tampere. Jerant je hkrati tudi zelo družbeno aktivna – sodelovala je pri ustanovitvi stranke Vesna, pri kateri je bila tudi sopodpredsednica, in kot aktivistka z društvom EKO Anhovo in dolina Soče.

Rezultat njenega večletnega raziskovalnega dela in angažmaja je pričujoča knjiga z naslovom *Primer: Anhovo. Med azbestom, odpadki, razvojem in zdravstveno krizo*, ki je izšla leta 2024 pri Mladinski knjigi. Avtorica se je s terenskim delom in pregledom različnih virov ter literature poglobila v številne prostorske, tehnične, zgodovinske, okoljske, zdravstvene in druge značilnosti anhovske industrije ter prostora. Knjiga je razdeljena na dvanajst osrednjih poglavij, ki si sledijo kronološko. V prvem poglavju se avtorica posveti predstavitvi območja, kjer se je industrija razvila. Šlo je za izrazito ruralno okolje, ki so ga v začetku 20. stoletja zaznamovali nizek socialni standard, izseljevanje, prihod bohinske železnice in krut spopad na soški fronti. Drugo in tretje poglavje se posvetita obdobju med obema svetovnima vojnama. Srednjo soško dolino so zaznamovali prehod iz Avstro-Ogrske pod Kraljevino Italijo, povojna obnova, fašizem in raznarodovalna politika. Gre tudi za čas začetkov in umestitve novega industrijskega kompleksa v okolje, avtorica pa na tem mestu podrobneje predstavi tudi družbene ter zdravstvene vidike uporabe azbesta ter poskuse zanikanja njegove nevarnosti v mednarodnem prostoru. Sledi krajše poglavje o delovanju tovarne med drugo svetovno vojno ter njenem prehodu iz italijanskega v socialistični jugoslovanski državni okvir. Med petim in osmim poglavjem je poudarek namenjen delovanju tovarne v času Federativne ljudske republike Jugoslavije oziroma Socialistične federativne republike Jugoslavije, ko je postopoma prišlo do velikih investicij in s tem do povečanja proizvodnih zmoglosti podjetja. Slednje se je leta 1967 preimenovalo v Salonit Anhovo in postalo z različnimi sponzorstvi, investicijami v lokalno infrastrukturo ter drugimi oblikami podpiranja iniciativ aktivno prisotno v lokalnem in regionalnem okolju. Začetek 80. let 20. stoletja je predstavljal vrhunec za podjetje, ki je preseglo proizvodnjo milijona ton cementa letno. Hkrati so se v tem obdobju začele pojavljati vse pogostejša zdravstvena opozorila o škodljivosti uporabe azbesta v proizvodnji in boleznih ter smrti med lokalnim prebivalstvom. Posledice težke industrije in pogosto sprenevedanje deležnikov, ki so izhajale tako iz industrije kot oblas-

ti, so bile vse bolj vidne v okolju, kar je sprožilo prve civilne akcije, ki so strmele k ukrepanju ter spremembam. Zadnja štiri poglavja se posvečajo dogajanju v času samostojne Slovenije oziroma obdobju med letoma 1991 in 2023, ki predstavlja za podjetje krizo in prestrukturiranje, ukinitvev azbesta leta 1996 in hkrati prehod na nove oblike goriva v proizvodnji. Poglavja opisujejo tudi negativne učinke za zdravje ljudi in dolgotrajne boje posameznic in posameznikov ter iniciativ, društev ter nekaterih političnih strank, da bi se zakonsko prepovedalo, uredilo ali omejilo škodljive posledice, ki so povezane s proizvodnjo.

Knjigo zaznamuje bogat in zelo berljiv jezik, ki kompleksno tematiko približa tudi laičnemu bralstvu, za lažjo predstavo pa je besedilu dodano raznoliko slikovno gradivo. Jerant podrobno razloži različne družbene, zdravstvene, politične in druge vidike na podlagi zanimivih, povednih primerov, ki pridodajo k predstavitvi ter razumevanju osrednje vsebinske niti. Avtorica, ki se je aktivno zavzemala za zakonske spremembe, povezane z sosežigalnicami, zavzame jasno pozicijo pri interpretaciji in odnosu do glavne tematike, a interpretacija temelji na relevantni domači in tuji literaturi ter virih. Knjiga je po izidu doživela velik odmev tako v medijih kot splošni javnosti po celi Sloveniji, Jerant pa je bila za svoje delo, ob koncu leta 2024, nominirana za nagrado *Slovenka leta*, ki jo organizira in podeljuje revija *Jana*.

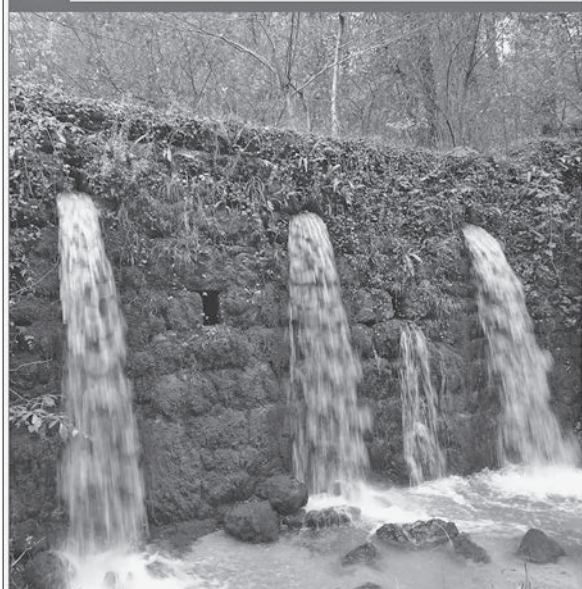
Robert Devetak

Potenciali in upravljanje vodá: med preteklostjo in sedanostjo (ur. Marta Rendla). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024, 374 strani (Vpogledi; 27).

Okoljskozgodovinska vsebinska usmeritev, ki se je v zbirki *Vpogledi* prvič pojavila s 26. izdajo leta 2023, opredeljuje tudi najnovejšo 27. znanstveno monografijo, ki jo je Inštitut za novejšo zgodovino izdal leta 2024. Medtem ko se je njena »predhodnica« ukvarjala s problematiko razmerij med gozdovi in ljudmi,¹ je v ospredju zanimanja najnovejše številke »pomen vodnih virov, predvsem pomen njihovih potencialov (pozitivnih in negativnih) za potrebe človeka in razvijanje njegove dejavnosti«, kot je v uvodu zapisala urednica dr. Marta Rendla (str. 5). Sodelujoče avtorice in avtorji se analize vodnih virov niso lotili zgolj z antropocentričnega vidika, pač pa tudi z vidika

¹ *Gozd in ljudje: razmerja in zgodovina* (ur. Meta Remec). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2023 (Vpogledi 26).

POTENCIALI IN UPRAVLJANJE VODÁ MED PRETEKLOSTJO IN SEDANOSTJO

»človekovega zavedanja pomena vode kot naravnega bogastva, biološke in strateške dobrine[.]« kot tudi z vidika »antropogenih učinkov na njeno naravno podobo in kakovost ter prizadevanj za ohranjanje te naravne dobrine« (ibid.).

Kot osnovni kronološki okvir za monografijo je sicer opredeljeno obdobje »od konca 19. stoletja do sodobnosti« (ibid.), a velja omeniti, da številne avtorice in avtorji o svojih temah spregovorijo v širšem časovnem loku in pri podajanju zgodovine neredko posegajo v zgodnji novi vek, občasno pa tudi v starejša obdobja. Velika večina prispevkov se ukvarja s sladkimi vodami na ozemlju današnje Slovenije, dve študiji – obe napisani v angleščini – pa sta umeščeni v Švico (Sebastian De Pretto) oziroma v Avstrijsko Primorje (Petra Kavrečič Božeglav). Posamezne študije primerov se razlikujejo tudi glede na geografski prostor. Tako se raziskave ukvarjajo z zgodovino posameznih ekosistemov (Nataša Henig Miščič in Lev Centrih z Ljubljanskim barjem, Marta Rendla s Šaleškimi jezeri), s širšimi območji vodotokov (Filip Čuček s Pesnico, Sara Šifrar Krajnik s Selško Soro na območju Škofje Loke, Meta Remec s Posočjem, Monika Rogelj z reko Savo v Kranju), pa tudi s širšimi regijami (Blaž Štangelj s hudourniki pod Gorjanci, Karla Oder s Koroško) kot tudi s slovenskim ozemljem nasploh (Igor Miličič s sladkovodnim ribištvom, Ivan Smiljanič s komemorativnimi praksami pri odpiranju vodo-